

В ПАМЕТ НА ПРОФ. ДФН ИВАН ХАРАЛАМПИЕВ

IN MEMORY OF PROFESSOR IVAN HARALAMPIEV, DSc

На 29 януари на 78-годишна възраст почина един от най-авторитетните специалисти по история на българския език проф. дфн Иван Харалампиев. Проф. Харалампиев беше дългогодишен преподавател във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и негов ректор в периода 1999–2007 година. В паметта ни той ще остане като талантлив учен, обичан преподавател, общественик и ментор.

Иван Харалампиев Иванов е роден на 11 ноември 1946 г. в град Кюстендил, където завършва средното си образование през 1964 г. От 1969 до 1973 г. е студент в специалност „Българска филология“ на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. През 1974 г., след спечелен конкурс, става редовен аспирант по история на българския език с научен ръководител проф. Дора Иванова-Мирчева, а през следващата, 1975, година – редовен асистент. След защита на дисертационен труд на тема „Наречията в българския език от втората половина на XIV век. (Евтимий Търновски)“ през 1977 г. получава научната степен „кандидат на филологическите науки“ (съответстваща на съвременната степен „доктор по филология“). Хабилитира се като доцент през 1986 г. През 1997 г. защитава дисертация за научна степен „доктор на филологическите науки“ на тема „Бъдещето на българския език от историческо гледище (Към проблематиката на езиковото прогнозиране)“. От 1999 г. е професор.

Проф. Харалампиев е автор на повече от 180 публикации, които отразяват научните му интереси в няколко основни направления на научно дирене – развой на говоримия български език (по-специално проблеми на българската историческа морфология), развой на българския книжовен език до Възраждането (с акцент върху въпросите за езика и реформаторската дейност на писателите от Търновската книжовна школа), прогнозиране на езиковия развой и на развойните процеси в българския език, въпроси на съвременния български правопис от гледна точка на българската езикова история.

Голяма част от научната продукция на проф. Харалампиев е посветена на проблемите на говоримия български език. Историята на говоримия български език е и учебната дисциплина, на която той най-дълго е титуляр в преподавателската си кариера. Резултат от търсенията му като учен и преподавател в областта на говоримия български език представлява публикувания през 1992 г. лекционен курс, озаглавен „История на българския език“. Части от този обобщаващ труд са издадени няколко години по-рано (*История на българския език. Увод, фонетика и морфология*. В. Търново, 1989). В пълното издание са добавени още две части – исторически синтаксис и историческа лексикология.

Лекционният курс има още няколко издания. Той става част от общата история на българския език, написана в съавторство с проф. Д. Иванова-Мирчева (Д. Иванова-Мирчева, Ив. Харалампиев. *История на българския език*. В. Търново: Фабер, 1999), която обединява два раздела – развой на говоримия български език и развой на книжовния български език до Възраждането. Допълнена и преработена версия на труда излиза през 2001 г., като този път в заглавието се използва традиционното название на дисциплината – историческа граматика (*Историческа граматика на българския език*. В. Търново: Фабер, 2001). Този вариант е преиздаден през 2024 г.

Обобщаващият труд на проф. Харалампиев има голямо значение за българската езиковедска медиевистика, тъй като отразява резултатите от проучванията върху историята на говоримия български език до края на XX в., последвали публикуването на забележителната „Историческа граматика на българския език“ на Кирил Мирчев (1958). Със създаването му проф. Харалампиев се нарежда сред известните български езиковеди, автори на подобни обобщаващи трудове, като Беньо Цонев, Стефан Младенов, Кирил Мирчев.

Проблемите на довъзрожденския български книжовен език и по-специално на езика на писателите от Търновската книжовна школа са друга област на изследователски интерес от страна на проф. Харалампиев. Редица свои изследвания ученият посвещава на проблема за принципите, от които са се ръководели търновските книжовници при осъществяването на реформаторската си дейност. Той формулира два основни принципа на реформата: „1. Съобразяване с устойчивите черти на стария български книжовен език до втората половина на XIV в. и с новоразвити езикови особености, получили широко разпространение в средновековните български писмени паметници.; 2. Доближаване в графично, пунктуационно, стилово и отчасти в езиково отношение до най-добрите образци на съвременната на реформаторите гръцка книжнина“ (*Езиково-правописната реформа и езикът на патриарх Евтимий Търновски*. – В: Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа. Кн. 1, В. Търново, с. 58).

Извеждането на посочените принципи е резултат от конкретни изследвания на проф. Харалампиев върху езиковите особености на творбите на търновските писатели. Сред тях безспорно най-важно място заема монографичното изследване върху езика и реформаторската дейност на Евтимий Търновски (*Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски*. София: „Наука и изкуство“, 1990). В него авторът последователно отстоява тезата, която среща и в много други негови публикации, че реформата, осъществена под ръководството на Евтимий, е била езиково-правописна по характер (не правописна или правописно-текстуална, както се приема в по-ранните изследвания). В проучването са представени задълбочени наблюдения върху всички равнища на Евтимиевия език – фонетично, морфологично, синтактично и лексикално. На базата на конкретния езиков материал се доказва, че схващането, че с реформата се е целяло връщане на книжовния език към старобългарската книжовна норма, е погрешно, и че търновските реформатори са били склонни да приемат онези промени в езика, които не нарушавали основната му устойчива особеност – синтетичния му характер. Отбелязва се, че в езиковата си практика търновските книжовници се стараели да избягват ярко народни езикови особености, но това невинаги е било възможно, особено на лексикално равнище.

Проф. Харалампиев е автор и на изследвания върху езика на Григорий Цамблак, Йоасаф Бдински и химнописеца Ефрем, публикувани в различни издания, които заедно с кратък очерк за езика на Евтимий Търновски са обединени в сборника със заглавие „Строители на стария български книжовен език. Търновска книжовна школа“. (Велико Търново, 1995). Освен проучванията върху езика на отделните книжовници сборникът включва и по-обща статия за основните принципи на езиковата реформа на писателите от Търновската книжовна школа, за теорията на търновските книжовници за формирането на първия славянски книжовен език, за отношението на търновските реформатори към живия език от онази епоха.

Езиковото прогнозиране като теория и практика заема важно място в научните търсения на проф. Харалампиев. Ученият допринася за създаване на теоретичните основи на това относително ново направление на езиковедските изследвания с дисертацията си за научна степен „доктор на филологическите науки“, която е издадена като монография под заглавие „Бъдещето на българския език от историческо гледище“. (В. Търново, 1998, 2000, 2006). В първата част на изследването („Проблеми на езиковото прогнозиране“) авторът доказва, че историческият подход към езиковото прогнозиране има своето място в прогностичните изследвания и следва да бъде използван заедно с утвърдения социолингвистичен подход. Според него историческият подход трябва да бъде основен, когато се изследва материал от морфологичното равнище на езика. Втората част на труда („Очаквани промени в морфологичния състав на българския език“) включва няколко конкретни прогностични разработки, основаващи се на изложените в първата част теоретични

постановки за водещата роля на историческия подход в езиковото прогнозиране на явления от морфологичното равнище на езика – за отпадането на граматичните средства за означаване на лице, тенденциите в развитието на звателните, бройните и членните форми на съществителните имена, стари и нови процеси в местоименната система и др.

В някои свои работи проф. Харалампиев проявява интерес и към актуалните проблеми на съвременния български правопис. Той смята, че при решаване на спорни или неясни въпроси на съвременния български правопис трябва да се използва историческият подход. (*Историята на езика и съвременния български правопис* – Българистични проучвания, 4, 1999, 1–10). Използването на този подход той демонстрира в публикации като: Тщеславие, тщеславен или щеславие, щеславен (Български език, 1977, 4, 363–364); В защита на *защитавам* (Български език, 1984, 1, 75–76); Бележки за едно правописно правило (Български език, 1979, 4, 347–348); Удвояването на предлозите в и с в българския език (Проглас, 1, 1992, 15–20) и др.

Важно място в публикациите на проф. Харалампиев заемат преводите на съвременен български език на произведенията на старобългарските писатели. Тук се включват както проучвания по теоретичните проблеми на преводите, така негови авторски преводи на различни текстове.

Преводите на творбите на писателите от Търновската книжовна школа на съвременен български език са тема на негов доклад, изнесен на IV международен симпозиум „Търновска книжовна школа“. В него с помощта на множество примери се илюстрира как пренебрегването на спецификата на „търновския тип“ книжовен език (по определението на Д. Иванова-Мирчева) води не само не само до лош езиков израз, но и предизвиква груби грешки в превода, а оттам и изкривяване на смисъла. (*За някои специфични особености в произведенията на писателите от Търновската книжовна школа във връзка с преводите им на съвременен български език*. – В: Търновска книжовна школа. Т. IV. София, 1985, 187–197).

Като отговор на мнението на някои автори, които отричат изобщо провеждането на реформа от патриарх Евтимий, проф. Харалампиев се обръща към откъса от Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак, в който се повествува за дейността на Евтимий в манастира „Св. Троица“. След преглед на съществуващите преводи на откъса (на В. Сл. Киселков и на А. Давидов, Г. Данчев и П. Русев в изданието на словото от 1971 г.) и очертаване на проблемните моменти в тях, авторът прави внимателен и задълбочен езиков анализ на откъса и предлага един по-ясен и по-точен превод, който води до по-добро разбиране на смисъла на произведението и отхвърля възможността за поява на неправилни тълкувания (*Езиково-правописната реформа и езикът на патриарх Евтимий Търновски*. – В: Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа. Кн. 1, В. Търново, 2002, 61–72).

Преводите на проф. Харалампиев се отличават с голяма точност и прецизност, вярност на оригинала и много добър езиков израз. По-голямата част от тях са на творби на писатели от XIV–XV век като „Житие на Теодосий Търновски“ от патриарх Калист, „Похвално слово за св. 40 мъченици“ и „Надгробно слово за Киприян“ от Григорий Цамблак, „Похвално слово за Филотея“ от Йоасаф Бдински.

Той е автор и на забележителен акростишен превод на знаковото произведение на старата българска литература от Златния век „Азбучна молитва“ на Константин Преславски (*Поетичният превод на Азбучната молитва*. – Литературен вестник. В. Търново, бр. 13/9 – 22. 11. 1990, с. 2).

Освен като преподавател и учен проф. Харалампиев има и впечатляваща кариера на администратор и общественик. Бил е заместник-директор (1983–1986 г.) и директор (1987 г.) на Международния летен семинар по български език и култура, ръководител на катедра „Старобългарски език, общо и славянско езикознание“ (сега катедра „Обща лингвистика и старобългаристика“) (1988–1999 г.), заместник-декан на Филологическия факултет (1986–1989 г.), заместник-ректор по учебната работа (1989–1995 г.), ректор на Великотърновския университет (1999–2007 г.), председател на Общото събрание на Университета (2007–2011 г.).

Обществената му дейност включва и участието му в работата на множество организации. Той е председател на Великотърновския клон на Съюза на учените в България (1990–2009 г.) и член на изпълнителното бюро на Съюза (1994–1999 г.), член на великотърновския клон на клуб

„Отворено общество“, член на Българо-чешкото и словашко дружество, на Комитет „Васил Левски“, общински съветник в Общински съвет – Велико Търново (2003–2007 г.).

Списъкът на наградите и отличията, които проф. Харалампиев, е получил за своите постижения, е впечатляващ. Ще изброим само някои от тях: Почетен знак на Съюза на учените в България (1996 г.), Почетен член на Съюза на учените в България (2006 г.), Почетен професор на Тверския държавен университет – Русия (2004 г.), Почетен доктор на Башкирския държавен университет в Уфа – Русия (2005), Почетен златен знак на Великотърновския университет за изключителни заслуги за развитието на Университета и за високи постижения в областта на лингвистичната българистика (2006 г.), Почетен гражданин на Велико Търново (2006 г.), Юбилеен медал на ВТУ за съществен принос в академичния живот на Университета и издигане и укрепване на неговия авторитет, носител на международната академична Евтимиева награда, с която е удостоен „за неговите високи научни постижения в областта на медиевистиката, за популяризиране на ролята и мястото на Търновската книжовна школа в духовния живот на православния славянски свят, за преподавателска му работа, за активната дейност в Научноизследователския център „Търновска книжовна школа“, за издигане и утвърждаване на авторитета на Филологическия факултет и на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ (2021 г.).

В продължение на десетилетия проф. Харалампиев отдаде много усилия и енергия за подготовката на няколко поколения студенти българисти. Неговият ентусиазъм и ерудиция стимулираха интереса на студентите към езиковата диахрония и подготвяха почвата за появата на новото поколение университетски преподаватели и учени. Под негово ръководство десетки студенти защитиха своите дипломни работи, а няколко докторанти – своите дисертации. Като негова бивша докторантка ценя високо неговата възискателност, проявявана в процеса на създаване на научното изследване, и всеотдайността, с която подпомагаше работата на своите докторанти.

ПОКЛОН И СБОГОМ, УЧИТЕЛЮ!

Петя Карамфилова*

* **Петя Карамфилова** – гл. ас. д-р, катедра „Обща лингвистика и старобългаристика“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, p.karamfilova@ts.uni-vt.bg, <https://orcid.org/0009-0003-7530-9299>.